

Schlett István

A JÓ ÉS A ROSSZ KORMÁNYZÁSRÓL

Amire mindenki számított, bekövetkezett: a Fidesz elsőprő fölényel nyerte meg a választásokat. De nem csak az erőviszonyok változtak meg az utóbbi évtizedben. A mérsékelt fragmentált pártrendszer előbb kétpólusúvá vált, ahol a fej-fej mellett haladó két nagypárt mellett egy-egy „jobb-” és „baloldali” kispárt tudta átlépni az ötszázalékos határt. Az utóbbi két évben viszont nemcsak a két „tábor” egyensúlya billent fel, hanem átalakult a pártstruktúra is. A szatelitpárttá vált SZDSZ, illetve a helyét a két nagypárt közötti senkiföldjén hasztalan kereső MDF megsemmisülni látszik. Az utóbbi két év nem várt választ adott a „harmadik erő” kérdésére is. Egyfelől a két kis párt vetélkedésének nyertese a szinte a semmiből felnövekvő, magát rendszerellenzékként meghatározó Jobbik lett, másfelől viszont megjelent a politikai színpadán egy „negyedik erő”, a rejtélyes LMP, amelyről még nem tudhatni, hogy rendszerellenzékként tevékenykedik majd, vagy – különösségének némely elemét esetleg megtartva – belesimul a parlamenti pártok közé.

A pártrendszerek ugyan sehol sem örökéletűek, ám e gyors és radikális átalakulás mégis magyarázatot kíván. A következőkben erre teszünk kísérletet, tudva persze, hogy az eredmény nem lehet teljes értékű. Hisz biztosan még azt sem tudjuk, hogy – miként Kemény Zsigmond fogalmazta volt 1850-ben – a kezdet végén vagy a vég kezdetén vagyunk. Azaz nincs válaszunk, csupán vélekedésünk arra a kérdésre, hogy a pártstruktúra megváltozása magával hozza-e a politikai rendszer átalakulását is.

Mi abból a feltételezésből indulunk ki, hogy a pártstruktúra átalakulása nem a politikai rendszer összeomlásának előjele. A rendszerváltoztató országok húszéves történetében láttunk már hasonló történéseket, de láttuk azt is (például Lengyelországban), hogy nem vezettek rendszerváltozáshoz. Magyarországon sem látjuk igazoltnak a rendszer csődjéről szóló állításokat; úgy hisszük – no jó, abban reménykedünk –, hogy nem a köztársaság, csupán a kormányzás válságáról van szó.

Aligha hinnénk, hogy hosszan kellene érvelnünk kiinduló tézisünk mellett: az elmúlt nyolc évben kirívóan rosszul kormányozták az országot. Sokkal rosszabbul, mint az azt megelőző tizenkét évben, és rosszabbul, mint a rendszerváltoztató országok többségében. Kis túlzással azt is mondhatnánk, az elkövethető hibák mindegyikét elkövették; voltaképpen maga a kormányzás zilálta szét az intézményeket, rendítette meg a közbizalmat, ásta alá a stabilitást, gyengítette a biztonságérzetet, rombolta a normák szabályzó erejét; egyszóval semmisítette meg a hatékony kormányzás feltételeit. Talán nem szükséges aprólékosan felsorolni az egymást kioltó, egymásnak ellentmondó döntések sorát. Mindenki emlékszik a „húzd meg – ereszd meg” ciklusok változásaira, a nagy garral megindított, majd elfelejtett „reformok” sorára, s arra is, hogy a kormányzat milyen eszközökkel és módszerekkel érte el mulékony sikereit. A jövőre nem tekintő, a pilla-

natnyi politikai érdeket szolgáló engedékenység és a feltételekkel nem számoló erőszakosság, a tehetetlen sodródás és a vakmerő rohamok váltogatták egymást. Ma már láthatjuk, valójában egyetlen cél sem teljesült. A megvásárolt támogatás szétporladt, a keresztülerőszakolt döntések nem szervesültek. Mondhatja-e bárki, hogy jobb lett az egészségügy, a felsőoktatás, olcsóbb és hatékonyabb az államigazgatás, tisztább a közelet, javult a gazdaság versenyképessége, nőtt az állampolgári elégedettség, a biztonságérzet, kiszámíthatóbbá váltak a viszonyok, erősödött a társadalmi kohézió, általánosabbá vált a normakövetés? Állítja-e bárki az utóbbi két ciklus befejeztével, hogy virágzik az ország, jobb helyzetben van, mint nyolc évvel ezelőtt?

Hogyan is lehetne? Hisz hiányzott a jó kormányzás alapfeltétele: a körülményekre, a lehetőségekre, a következményekre tekintettel lévő politikai bölcsesség, s így elveszett a cselekvőképesség.

Nem vádiratot, hanem elemzést szeretnénk írni, hiszen a per eldőlt: az egyetlen ítélethozatalra feljogosított fórum, a választópolgárok közössége félreérthetetlen döntést hozott. A felelősök meglakoltak, így már megengedhetjük magunknak a megértésre törekvés luxusát, beleértve a jó kormányzást kétségtelenül megnehezítő körülmények számbavételét. Célunkat ugyanis – a jó és a rossz kormányzás közötti különbségek megragadását – csak akkor remélhetjük elérni, ha a kormányzati teljesítményt nem a kívánatos, hanem a lehetséges szempontjából mérlegeljük. Könnyű belátni, hogy a két aspektus igen messze áll egymástól.

Aligha vonhatjuk kétségbe, hogy maga a rendszerváltozás folyamata óriási feladatok elé állította az eddigi kormányokat. Ne felejtjük, a döntésekre kényszerülő politikusnak nem áll rendelkezésére az „utólagos éleslátás csodafegyvere” (Hobsbawm), döntéseit elkerülhetetlenül információhiányos helyzetben kell meghoznia, hiszen azok a jövőre vonatkoznak, amiről biztos, ellenőrzött tudása sem neki, sem másnak (beleértve a tudósok, szakértők légióit is), senkinek nem lehet. A tennivalóknak – a mai politikai szlengben elkerülhetetlen és/vagy szükségszerű lépéseknek nevezik ezeket – sincs valamiféle felsőbb hatalmak által előírt szigorú rendje; aki ilyenekről beszél, az vagy magát képzelettel omnikompetensnek, vagy a saját elképzeléseit, „kedvenc eszméit” – ahogy ezt a jó öreg 19. században mondták – téveszti össze az isteni akarattal vagy a társadalom, a gazdaság állítólagos vastörvényeivel. A politikus nem játszhat kottából, mert ilyen nem létezik. A normál helyzetekre érvényes, az intézményi logikára, tapasztalatokra, eljárási rendre alapozott rutintevékenységen túl igen gyakran – és leginkább váratlan, de nagyjelentőségű pillanatokban – improvizálnia kell, képességeire, ismereteire, technikai tudására, de nem ritkán csupán intuíciójára támaszkodva. Nem róhatjuk fel bűnéül, ha néha melléfog, csupán azt, ha sem mások, sem a maga kárán nem tanul, ha nem képes önkorrekcióra, ha hiányzik belőle a felelősségérzet, ha nincs valóságérzéke, ha nem tud különbséget tenni a jó és a rossz, a hasznos és a káros, a lehetséges és a lehetetlen, a köz- és magánérdek között.

Természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a közeget sem, amely a kormányzás terhét magára vállaló személyeket körülveszi. Ha valami, úgy a kormányzás bizonyosan olyan tevékenység, amelyet egyedül még egy lángész sem végezhet el. Különösen nem a liberális demokrácia elveire épülő parlamentáris rendszerben.

A parlament többségének bizalmát élvező kormányfő persze számos eszközzel rendelkezik akarata érvényesítéséhez, s ha ügyesen él vele, sokat megtehet. Sok mindent a törvények erejéből következően, és sokat a meggyőzés képességével, megszerzett tekintélyével, a jutalmazás és a büntetés eszközével, alkukészségével, szívósságával, olykor szemfényvesztéssel, néha-néha akár trükkökkel is. A kormányzás nem kisasszonyfutball; erő, kitartás, makacsság, ravaszság, olykor a kíméletlenség szükségeltetik. Ám cél-, eszköz- és módszerválasztását ugyanakkor erős korlátok is kötik. Mindenekelőtt persze a törvények, s azon túl az állampolgárok, érdekcsoportok, hivatások, érzelmek, szokások és természetesen a politika többi szereplője, a szövetségesek és az ellenfelek. Ezek a kormányzó akarat szempontjából nézve olykor kétségtelenül kényelmetlen, ám kiiktathatatlan adottságok. A korlátok egy bizonyos fokig tágíthatók, ám úgy véljük, az ilyen törekvések igen hamar elérkeznek egy olyan határhoz, amelyen túl a mozgástér már nem növekedni, hanem csökkeni fog. Az elmúlt években láttuk, hogy az erőszakos voluntarizmus olyan hiba, amely egy politikus számára a bűnnél is súlyosabb. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a határsértés nem marad büntetlen.

Nem állítjuk, hogy a két szocialista–szabaddemokrata kormány kényelmes helyzetben kormányzott. A múltból hordozott, illetve a rendszerváltozás során keletkezett új kihívások és követelések sorával került szembe. A nép olyan volt, amilyen; egyetlen kormánynak sem áll módjában másikat választani. Átnevelni sem. Maga az ötlet is csak egy politikai fantasztá fejében foganhat meg.

Kétségtelen az is, hogy ellenfele kíméletlen, olykor engesztelhetetlen volt; a törvényesség határáig használta ki a rendelkezésre álló eszközöket. Mi tagadás, nem volt kisasszonyfutball az ellenzéki politizálás sem. Ám a korábbi kormányok sem kormányoztak jobb helyzetben. Ne felejtjük: a Gyurcsány-kormány már a gazdasági válság kirobbanása előtt megbukott.

Az összeomlás körülményei félreérthetetlenül jelezték a kormányzati koncepció és gyakorlat elhibázottságát. A rossz kormányzás következményei miatt mondott csődöt a politikus, és vele együtt egy politika- és kormányzás-felfogás is.

Mint mindennek, e politika- és kormányzás-felfogásnak és gyakorlatnak is voltak előzményei. Úgy véljük, ezek közül a legsúlyosabb hatása az ezredforduló környékére létrejött, véleményünk szerint patológikus politikai tagoltságnak és a hozzákapcsolódó politika-felfogásnak volt, ami aztán meghatározta a politikai gyakorlatot, a politikusi szelekciót, a kormányzati filozófiát is. Egy korábbi, 2006 őszén született, G. Fodor Gáborral közösen írt elemzésünkben ezt neveztük – némi frivolsággal – „gyurcsányorbán-problémának”.

A politika válságának okát nem a kétosztatú pártstruktúrában, és nem is feltétlenül az úgynevezett „vezérdemokrácia” kialakulásában láttuk. Kétpártrendszerben is lehetséges hatékony kormányzás, és az sem kétséges, hogy – legalábbis bizonyos helyzetekben – egy erős pozícióval rendelkező személyiség köré rendeződő adminisztráció jobb teljesítményre képes a kollegiális kormányzásnál. Úgy véltük, a politikai bénultság inkább a politizálás minőségének megromlásából következett; a két „vezér” egymás foglyává vált, mindkettőt a másik legyőzésének rövidtávú célja vezérelte, ami – mivel a kormány való-

jában az ellenzék ellenzékévé vált – lehetetlenné tette a kormányzást. Igazán nem hitük, de mégis azt reméltük, hogy a politikai válság esetleges pozitív hatásaként megszületik a belátás, s a politikusok megtalálják az öngyógyulás valamely módját, és szakítanak a parlamentáris rendszer alapfeltevéseinek ellentmondó háborús észjárással.

Az „ösbűnt” voltaképpen a baloldal követte el 2002. évi választásokon. Cselekedeteit nem egy alternatív program megvalósítása, hanem Orbán legyőzése vezérelte. E célnak rendelt alá mindent: a kormányfőjelölt kiválasztását, a kampányt, a programot, majd paradox módon magát a kormányzást. A győzelem után is az Orbán-fóbia határozta meg a kormánypolitikát; aligha lehet másként értelmezni a két éven belül csödközeli állapothoz vezető „jóléti rendszerváltást” s az utána következő kapkodást. Az őszi beszéd egyik kulcsmondata éppen annak beismerése volt, hogy az első Gyurcsány-kormány két éve alatt a miniszterelnök nem az ország kormányzását, hanem a következő választás megnyerését tartotta legfontosabb feladatának. A csatát megnyerte, ám a háborút még abban az évben elvesztette. A 2008. évi népszavazás csak a kegyelemdőfést jelentette; a második Gyurcsány-kormány voltaképpen megalakulásától kezdve cselekvésképtelen volt. Lázás aktivitása csupán a tehetetlenséget leplezte. Ha a rendelkezésére álló eszközök elégtelenségét, az ország állapotát, a támogatottság hiányát – egyszóval a körülményeket – számbavesszük, láthatjuk, hogy maroknyi csapatával mindvégig a lehetetlenre vállalkozott. Az „egyedül az egész világ ellen” pozíció nem vall bölcsességre, a sziporkázó ötletek mit sem érnek, ha megvalósíthatatlanok, vagy valóra váltásukhoz hiányoznak az eszközök és a feltételek. A hatalomtechnika nem helyettesíti a kormányzást; a jó sváda csak időlegesen fedi el az ürességet, a szemfényvesztés hatása a függöny lehulltával elillan.

Láthattuk, mily gyorsan fordult a csodálat, a hűség csalódásba és elutasításba. A hívek nemcsak a vezért hagyták el, hanem hátat fordítottak a tábornak is. Ostobaság volna ennek okát az emberek állhatatlanságban, a szerencse forgandóságában, az ellenzék áskálódásában vagy valami más, a kormányzó erőn kívüli tényezőben jelölni meg. Egy politikuscsoport, egy politika- és kormányzás-felfogás csődje mutatkozott meg a 2006 őszi kirobbant politikai válságban, majd vált egy év múltán nyilvánvalóvá mindenki, így a kormányzó erők számára is. Az önfeladás jelent meg abban a szomorúan nevetséges érvelésben, amely a Bajnai-kormány csödgondnoki tevékenységéből kísérelt meg pajzsot kovácsolni az ellenfél olykor mérgezett nyilai és lándzsái ellen. Látjuk, az SZDSZ már léteért sem küzd, s a magyarországi pártstruktúra nemrég még legerősebb, legfegyverezettebb, a társadalom minden csoportjába, intézményébe legjobban beágyazott pártja, az MSZP csak a feltámadás lehetőségében bizakodhat.

A kétszer legyőzött ellenfél még soha nem volt hatalmasabb. Úgy nyerte meg a döntő csatát, hogy szinte semmit nem tett. Ellenfele üres zsákként omlott össze. Korábban sikeres fegyverei kicsorbultak, az Orbán-fóbia jórészt hatástalanná vált, legfeljebb önbátorításként funkcionált. Az MSZP nemcsak támogatóinak több mint felét veszítette el, hanem önbizalmát, mondanivalóját, hivatástudatát.

A „gyurcsányorbán-probléma” egyik fele tehát az egyik fél súlyos vereségével megoldódott. Rövid – de talán középtávon is – csekély az esélye annak, hogy az MSZP ismét a

magyar politikai élet meghatározó erejévé, Gyurcsány pedig központi alakjává váljon. A háborús logika létokát vesztette el.

De vajon megoldódott-e a másik értelmében? Meggyógyult-e a magyar politika, lehetségessé vált-e a hatékony kormányzás az alkotmányos rendszerünk keretein belül?

Az esély megvan rá. Az ország rossz állapotban van, de úgy tűnik, nem vált kormányozhatatlanná. Sok, nehéz feladat vár megoldásra, ám a választásokon szerzett erős támogatás alapot adhat a jó kormányzás feltételeinek megteremtésére, még akkor is, ha igaz lenne, hogy e többség – legalábbis részben – a csodaváráson alapul. Ugyanakkor tudnunk kell, hogy a jó kormányzáshoz nem elégséges a bármily hatalmas többségben testet öltő támogatás. A kormány mozgásterét bizonyára tágítja, a cselekvőképességet erősíti, de a cselekvési szabadság megnövekedése önmagában nem teremti meg a jó kormányzást. Az erő s az erőből fakadó magabiztosság növelheti a kormány teljesítményét, ám az önhietség súlyos következményű vakmerőségre csábíthat.

Mondhatnák, az új Orbán-kormánynak könnyű dolga lesz, hiszen csak az ellenkezőjét kell tennie annak, amit elődje tett. Ám a rossz kormányzásnak – miként a jónak is – több formája lehet. Nem elegendő tehát csak arra figyelni, hogy mást tegyen, mint az előző két ciklus kormányai, nem elegendő elkerülni a korábbi hibákat, hanem más természetű hibákat sem szabad véteni. Egyszóval: jól kell kormányozni.

De miről ismerhető fel a jó kormányzás? Döntően persze a következményekről, miként azt Ambrogio Lorenzetti oly meggyőző erővel festette fel a sienai városháza tanács-termének egyik falára az 1330-as években. Ha jó a kormányzás, épül a város, művelik a földet, élénk a kereskedelem, a mesterek dolgoznak, gazdagság, rend és tisztaság, elégedettség van, épp az ellentéte a szemben lévő falon látható pusztulásnak, pizsoknak, tétlenségnek, bűnözésnek, betegségnek, halálnak, a rossz kormányzás velejáróinak.

Post festa tehát nem nehéz a jó és a rossz kormányzás megkülönböztetése; elegendő a létrejött állapotok összevetése. A különbség kézzelfogható, szemmel látható, el nem téveszthető, akár számokban is kifejezhető. *Ex ante* vagy *in statu nascendi* ez már korántsem ilyen egyszerű. Miként ezt Pesti Sándor egy emlékezetes tanulmányában¹ kimutatta, a kormányzati teljesítménynek egy igen jelentős, s talán éppen a legfontosabb része nemigen mérhető. A szándék még nem eredmény, egy megindult folyamatból még bármi lehet, a jövőbe senki sem láthat, sem a politikus, sem a tudós. Ami jónak látszik, elromolhat, a rossz jóra fordulhat. Arról nem is beszélve, hogy a politikának elkerülhetetlen velejárója a pártosság; ki-ki azt látja az amúgy is ködös jövőben, amit a vágyaival, félelmeivel, érdekeivel, értékeivel foncsorozott szemüvege mutat. Egyszóval: nincs mértékegység, nincs mérce, és nem létezik olyan pozíció sem, amelyből a mérés elvégezhető.

Valami persze ezzel kapcsolatosan is mérhető. A manapság oly divatos „makromutatók”, mint például a GDP, az államháztartás hiányszáma, a devizaárfolyam, a tőzsdeindex és az ehhez hasonló számok bizonyára fontos dolgokat mutatnak, ám az is bizonyos, hogy a kormányzás minőségének mérésére nem alkalmasak. Egyfelől azért nem,

¹ PESTI Sándor: *Mérhető-e a kormányzati teljesítmény? (Elmélkedések a kormányzati teljesítmény operacionalizálhatóságáról és a társadalomtudományok tudomány-jellegéről)*, Politikatudományi Szemle 2004/1–2., 233–255.

mert e mutatók által tükrözött jelenségek nemcsak a kormányzat tevékenységétől függenek, másfelől pedig azért, mert amire vonatkoznak, csak egyike a kormányzás által érintett szféráknak. A gazdaság fontos szerepet játszik ugyan az országok életében, a felelőtlen vagy elhibázott gazdaságpolitika nyilvánvalóan lehetetlenné teszi a jó kormányzást, de a gazdaságpolitika soha nem azonos a kormányzás egészével, annak mindenkor és mindenhol csupán egyik, a kormányzás komplexitásába illeszkedő, és csak azon belül értelmezhető eleme. A mutatók javulását hozó folyamatok lehetnek jó, de lehetnek rossz hatással is az ország életére; egyáltalán nem mindegy, hogy a társadalom milyen árat kell fizessen értük. Egy bölcs pénzügyminiszter – ha jól emlékszem, Turgot volt az – ezt így fogalmazta meg királyának: csináljatok jó politikát, s akkor én csinálni fogok nektek jó költségvetési politikát. Azt hiszem, a sorrend nem fordítható meg. Aligha lehet jó az a költségvetés, amely valamely bürokrata vagy technokrata ésszerűség által kreált kritériumoknak megfelel, ám súlyos társadalmi, politikai válsághoz, a társadalmi kohézió megbomlásához, a biztonság elvesztéséhez, a félelem eluralgásához vezet, s ezáltal megbénítja a gazdaságot is. Egy kormány mozgásteret persze mindig behatárolt, ám a korlátok nem a kritériumokból, hanem az adottságokból és a körülményekből következnek, amelyek egyfelől változóak, másfelől pedig – természetesen a lehetséges körén belül – változtathatók. A kormányzás ugyanis nem csupán az ügyek adminisztrálásából áll, hanem invenciót, bátorságot, próbálkozást, korrekciót és efféléket magában foglaló alkotó folyamat is.

A kormányzás akkor is létezik, ha tevékenysége összességében nem mérhető. Eleink még tudták, hogy a létünket meghatározó tényezők között bizony vannak olyan elemek, amelyek megmérhetetlenek, érzékszerveinkkel nem észlelhetők, megfoghatatlanok, ám létük vagy hiányuk mégis érzékelhető. És azt is tudták – talán mert politikai ismereteiket nem csupán tankönyvekből, hanem a politikai gyakorlatban sajátították el –, hogy az imponderabiliák nem kevésbé fontos részei életünknek a mérhető materiáliáknál.

Lorenzetti allegóriái világosan közvetítik a rendi monarchia Arisztotelész tomista értelmezésén alapuló politika- és kormányzás-felfogását, értékvilágát. A jó, illetve a rossz kormányzásnak nemcsak következményei, hanem az eredményt meghatározó tulajdonságai is vannak. Az előbbi a *közjó* és a *jog* köré épül fel, jellemzője az *egyetértést* és *biztonságot* eredményező *béke*, az *erély/bátorság* (*fortitudo*), a *bölcsesség*, a *nagylelkűség*, a *mértéktartás/önuralom* (*temperantia*) és az *igazságosság*. Az utóbbi a közérdeket a magánérdek alá helyező *zsarnokság* köré rendeződik, jellemzője a *háborút*, *széthúzást* eredményező *igazságtalanság* és a *félelem*.² Melyiknek mi a mértékegysége? Valamit bizonyosan, de valójában mit mérnek a közvélemény-kutatás eszközeivel és módszereivel alkotott indexek? Mégis, ki gondolná, hogy mivel e tulajdonságok és képességek a tudomány módszereivel, egzakt módon nem mérhetők, nem is léteznek?

E fogalmak úgymond „puhák”; magára valamit adó tudós talán le sem írja e szavakat, hiszen nincs elfogadott definíciójuk, s így sokféleképpen értelmezhetők. Ez kétség-

² A freskó leírása és értelmezése Maria Luisa MEONI: *Utopia and reality in Ambrogio Lorenzetti's good Government*, IFI, Florence, 2005 alapján.

telenül így van, de ez nem a fogalmak (és persze nem is tudományok) hibája. Ugyanis nem a tudomány, hanem a politikai gyakorlat kategóriáiról van szó, amelyekkel szemben szükségszerűen sül fel a tudományos fogalomalkotás módszere, hiszen a sokszínű és változó gyakorlat, nem pedig a tudomány problémáiról van szó. Olyasmi ez, mint például a szerelem, a boldogság, a szépség, a jóság, amiről mindenki tudja, hogy mikor van és mikor nincs, ám a tudomány az egésztől mit sem tud mondani, legfeljebb néhány eleméről dadog valamit. A „puhaság”, a többféleképpen-értelmezhetőség, a vitathatóság ezekben az esetekben aligha szüntethető meg.

A politikai cselekvés szerkezeti elemét alkotó politikai gondolkodás fogalmai, illetve a hozzákapcsolódó politikai szótár szavai értelemszerűen csakis a politika kontextusában értelmezhetők, értelmüket ebben az összefüggésben nyerik el. Ahol politika van, ott szükségképpen van pluralitás, politikai tagoltság, eltérő értékvilág, világszemlélet, szükségképpen jelennek meg alternatívák, egymásnak ellentmondó programok, helyzetértékelések, célok, ítéletek és így tovább. Ez nem hibája, hanem természete a politikának; úgy tartjuk, megváltoztathatatlanul.³

Egy szó mint száz, a jó és a rossz kormányzásnak is vannak érzékelhető tulajdonságai, még akkor is, ha ezek egzakt módon nem írhatók le. E tulajdonságok, nem pedig a megfoghatóbbnak tűnő technikai tudás (például a manapság oly sokat emlegetett politikai kommunikáció, politikai marketing) különbözteti meg a jó és a rossz kormányzást. A magánérdeket a közérdek fölé emelő, a jogrendet felborító, az egyetértést és a biztonságot szétziláló, a félelemre építő, igazságtalan kormányzás rossz kormányozás. S a katalógus az eltelt hét évszázadban tovább bővült: rossz az a kormányzás, amely megsérti az egyéneket és közösségeket megillető jogokat, az egyenlőség elvét, amelyik kivonja magát a társadalom ellenőrzése alól, egyszóval, ha zsarnokként megszegi a törvényeket, az alkotmányt. De megromlik akkor is, ha szándékai tiszták, ám hiányzik belőle a bölcsesség, a mértéktartás, az erély, ha doktrinársága, bigottsága, rögeszmékre épülő rajongása miatt ragaszkodik hibásnak bizonyuló diagnózisához vagy a szükséges feltételek híján megvalósíthatatlan terápiájához. És akkor is, ha hiányzik a nagy célok eléréséhez szükséges hit, bátorság, és ezért a könnyebben járható, de sehova nem vezető utat választja, kihasználatlanul hagyva a közjó érvényesítésére kínálkozó kedvező alkalmat.

A büntetés egyik esetben sem marad el. A nemezis – írja Kemény Zsigmond – inkább torolja meg a tévedéseket, mint a vétkeket.⁴

Említettük már, hogy nemcsak rosszul, hanem jól kormányozni is többféleképpen lehet. A közjónak, a közérdeknek nem csupán egyféle értelmezése lehetséges. Pártok azért születhetnek, mert – természetesen bizonyos korlátok között – maga a társadalom is megosztott akár a közjó tartalmát, akár a közérdek érvényesítésének módját illetően. A kormányzati alternatívák nem feltétlenül a hatalomra vágyó politikus akarnokságából vagy az ostobaságból, valamiféle „természeti törvénynek” meg nem felelő „igaz út” fel

³ Politikafelfogásom részletes kifejtéséhez lásd *A politikai gondolkodás története Magyarországon* c. könyvem Bevezetését (Századvég, Budapest, 2009).

⁴ KEMÉNY Zsigmond: *Széchenyi István = Uő.: Sorsok és vonzások*, szerk. Tóth Gyula, Szépirodalmi, Budapest, 1970, 206.

nem ismeréséből fakadnak. Voltaképpen a demokráciát, a jogegyenlőséget, a szabadságot, a mindenkit megillető emberi méltóságot tagadja az, aki úgy véli, hogy – ismétlem: bizonyos keretek között – nincsenek alternatívák, hogy csupán egyetlen úton lehet üdvözülni, az összes többi a pokolba vezet. Az omnikompetencia hitéhez – bárhonnán, akár küldetéstudatból, akár a tévedhetetlenség hitéből, akár egy szakmához vagy egy hivatáshoz kapcsolódó csőlátásból, akár tudományos meggyőződésből származzon is az – az onnipotencia vágya párosul, ami jó esetben nevetségessé, rosszabb esetben zsarnokká teszi a politikust, annak minden tragikus következményével. Láttunk erre elég példát a történelemben.

Azt persze megértjük, hogy egy politikus bízik magában, hisz az igazában, hiszen kételyek közt gyötrődve döntéskéességét, cselekvőképességét veszti el. A makacsságot is érteni véljük, hiszen ami egyszer nem sikerül, máskor sikerülhet. A tévedhetetlenség hite, a kiválasztottság-tudat, a mindentudás hübrisze azonban szemmértékét, valóságérzékét rontja meg, az esztét veszti el a politikusnak. Az emberiség éppen ennek elhárítására „találta fel” a politikus szabadságát korlátozó elveket és szabályrendszereket: a jogot, az erkölcsöt, az illemt. Ezért talált rá a hatalommegosztás elvére, ezt szolgálja az intézményesített politikai pluralizmus, a politikai szabadságjogokkal, a politikai részvételt mindenki számára biztosító demokráciával, a politikai nyilvánosság fórumaival, a parlamenttel, a szabad sajtóval, szakmai és intézményi autonómiákkal egyetemben. A tévedés lehetőségét ezek sem zárják ki, de legalább biztosítják a korrekció lehetőségét.

Azt is megértjük, hogy a politikus tábor gyűjt igaza érvényesítéséhez, hiszen támogatók nélkül céljait aligha érheti el. A demokratikus pártok is így keletkeznek: a közönsnek tudott cél, az érték-, érdek és véleményazonosságot kifejező ideológia, bizonyos szabályok elfogadása, az egymás iránti bizalom, a hűség, a szolidaritás (és nem a félelem, a rögeszme, az önzés, a haszonlesés, a zsákmányszerzés, a korrupció) abroncsozza össze – és egyben különíti el egymástól – a pártokat. A jó kormányzásnak nem akadály, hanem feltétele a pártok megléte; pártoké persze, és nem hadseregeké vagy rablóbandáké, amelyek a patológikus politikai rendszerek velejárói.

A parlamentáris demokrácia csak a politikai pluralizmus elvére épülhet. Arra az előfeltevésre, hogy a társadalomban különböző érdek- és véleménycsoportok vannak, s ezeknek elvehetetlen joguk van részt venniük azon közösség ügyeinek intézésében, amelyhez maguk is tartoznak, joguk van minden törvényes eszközt felhasználni saját vágyaik, elképzeléseik érvényesítésre. Ennek felel meg a döntéshozást szabályozó eljárásrend: vitatott kérdésekben a választásokon többséget szerző politikai erőnek van döntési jogsultsága, a főhatalom – a kormányzás – kizárólag őt illeti meg. Természetesen azzal a korláttal, hogy az eljárásrend alapelveit nem változtathatja meg, nem vonhatja meg más politikai csoportok jogát, hogy egy másik alternatíva érvényesítéséhez szükséges többséget megszerezzék – természetesen ők is az eljárásjogi szabályok betartásával. A képvisleti rendszerben a pártok léte nem csupán kényszerű adottság, hanem a rendszer működésének, a közjó érvényesítésének, a jó kormányzásnak alapfeltétele. A versengésük eredményeképpen megalakuló parlamenten kívül egyszerűen nem létezik olyan sze-

mély, testület, szakma, hivatás, bármi, amely a közösség egészét érintő – tehát politikai – döntéseket átvehesse. Ebben a politikai szerkezetben sem jogcím, sem képesség nincs erre; ha mégis van, az az állam megromlásának, a széthullásnak, a rossz kormányzásnak legbiztosabb jele.

A főhatalomért versengő pártok létéből egyenesen következik a kormányzati alternatívák létezése. A pártok ugyanis különböznek egymástól. Érdek- és értékviláguknak megfelelően különböző célokat tűznek ki, világlátásukból következően más helyzetértékelést adnak, eltérően határozzák meg a fontossági sorrendeket, különböző napirendet követnek, egyszóval más alternatívát fogalmazznak meg. Van olyan nézőpont – például a párt-, politika- vagy az elit-ellenességben kifejeződő demokrácia-ellenesség –, ahonnan nézve e különbségek nem, vagy elenyészőnek látszanak. És természetesen vannak olyan pontok, ahol a pártok ténylegesen is érintkeznek. Ami aligha lehet meglepő, hiszen ugyanazon politikai rendszernek egymással versengő, ugyanakkor egymást kiegészítő elemei. A pártok elkülönülése, harca, váltógazdasága a parlamentarizmus egyik legfontosabb korrekciós mechanizmusa. Így kerülhetnek felszínre a társadalmi-politikai valóságban rejlő lehetőségek, amelyet összességében egyetlen politikai erő soha nem jeleníthet meg, nem képviselhet.

Természetes, hogy egy párt a saját elképzeléseit tartja legjobbnak, s azon sem lepődünk meg, ha saját céljain méri ellenfele teljesítményét, saját prioritásait, saját napirendjét kéri számon, ha éppen ellenzékben van. A bölcs politikusnak azonban legalább lelke mélyén sejténie kell azt, amit a pártharcokban mélyen nem involvált szemlélő – és a döntésre felhatalmazott választópolgárok többsége ilyen – természetesen tart; azt ugyanis, hogy a másik cél, a másik napirend nem feltétlenül ördögtől való, az azt képviselő, megvalósító kormány nem feltétlenül rossz.

És tényleg. Miért rossz az, ha valaki ideológiai meggyőződésének vagy helyzetértékelésének megfelelően a nemzeti kohézió vagy a közbiztonság megerősítését esetleg fontosabbnak – vagy sürgetőbbnek – tartja, mint a gazdaság teljesítményének a fokozását vagy az állami kiadások csökkentését? Persze, persze, mindegyik fontos és sürgető, ám a célok ellentmondanak egymásnak. Így tehát választani kell közöttük. Mértéket tartva, természetesen.

Így van ez a kisebb, de a nagyobb horderejű kérdésekben is. Ki-ki hihet a saját maga választotta útban úgy is, ha elfogadja: üdvözülni többféleképpen lehet. Azt hiszem, ennek belátása is szükséges ahhoz, hogy jó lehessen a kormányzás.

A jó és a rossz kormányzást – térünk vissza kiindulópontunkhoz – nem a szándék, hanem az eredmény különbözteti meg. Az eredményesség a felhatalmazáson, támogatáson nyugvó erő, hatalom nélkül nem lehetséges. Ám a jó kormányzáshoz szükséges erények, képességek, a cselekvést irányító szilárd elvek híján az ország felvirágoztatása nem sikerülhet.

*

Az „Új Ausztria” neoabszolutista kísérletének összeomlása után a nyilvános politizálás színterére 1860 őszen visszatérő Deák hívei sürgetése ellenére sem lép fel programmal. Vonakodását így indokolja meg sógorának írt levelében:

„Mennyire nem ismered Te is hazánk jelen helyzetét, mutatja levelednek utolsó sora, melyben azt mondod, hogy az én kezemben van hazánk állapota. Hidd el nekem, egy ember, bárki legyen az, csak igen keveset tehet a dolgok jobbra fordításában, s kivált a jelen viszonyok között minden munka, minden törekvés egy véletlen eseten, egy kóborló s néha üres híren, egy könnyelműleg költött s terjesztett hazugságon megtörik. A leg-tisztább szándék erőtlen a magasra fokozott izgatottságot akár csillapítani, akár célra vezetni. Vak esettől függ minden, mert mindenütt bizalmatlanság, s a kit más nem ámít, maga ámítja magát.

Helyzetünket határozottan s részletesen sem magunk, sem elleneink nem ismerhetik, azért még csak hozzávetőleg sem képes megjósolni senki, a mi a legközelebbi pillanatban bekövetkezhetik. [...] Aki a hont, mint Te írod, megmenteni reményli, annak ismernie kell a helyzetet és az embereket, tisztán kell látni, s én e zavarában a bajoknak, reményeknek, vágyaknak és számításoknak nem látok tisztán.”⁵

A „mikénről” tehát nincs határozott véleménye, mert nem is lehet. Nem cselekvési tervet készít, hanem a cselekvést vezérlő elveket és szabályokat foglalja össze magának és híveinek, s ismétli el minden lehetséges alkalommal a nyilvánosság előtt. Ezek az elvek és szabályok az eszközhasználatra, a politikai stílusra és az értékekre vonatkoznak. Kizárják az erőszak alkalmazását, de magukba foglalják a '48-as törvények értelmében vett alkotmányosság teljességét. Kifejezésre juttatja a másik fél érdekeinek méltánylására való készséget, ám a liberális alkotmányosság, az ország integritásának és szuverenitásának helyreállítását kiveszi a „tranzigálás” tárgyai közül, elfogadását a tárgyalások megkezdésének feltételének tekinti.

Részletekről nem beszél, ám álláspontja világos: az „engedés” (az Októberi Diplomát elfogadó konzervatív álláspont), illetve a „törés” (Kossuth forradalmi programja) ellenébe a „gondos vigyázással párosult szilárdság” pozícióját állítja. És ragaszkodik hozzá hat éven keresztül, a kiegyezési tárgyalások befejeztéig. „Mi várhatunk”, válaszol Schmerling fenyegetőzésére, s nem enged némely híve pragmatikus megfontolásokra hivatkozó sürgetésének sem. Mereven elutasító a kossuthi alternatívával szemben is; újra és újra leszögezi, hogy a legalitást semmilyen körülmények között nem adja föl. Az 1861. évi országgyűlés feloszlását követően 1865 húsvétjáig ismét a passzív rezisztencia politikáját folytatja.

Mintha volna valami igazság a rendőrminiszter 1859-ben írt jelentésében, aki Deák passzivitását „csökönységéből” származtatta. Nevezhetjük így is azt a kétségtelenül rugalmatlan magatartást, amelyet az elvek és normák ily nagymértékben meghatároznak.

De politikai bölcsességnek is nevezhetjük, olyan állhatatosságnak, amely a politikai helyzet által kijelölt mozgástér természetének és határainak felismerésén, illetve a ben-

⁵ Deák Ferenc levele Oszterhueber Tarányi Józsefnek, 1860. december 30. = DEÁK Ferencz *Beszédei*, II., szerk. Kónyi Manó, Franklin, Budapest, 1886, 522–523.

ne rejlő lehetőségek feltérképezésén alapul. Így például annak belátásán, hogy a cél – a „liberális alkotmánypart” teljes, tehát az önállóság mellett az ország integritását, a polgárosodást, a liberális alkotmányosság követelményeit és a Magyarországot fenyegető külső veszélyek ellen védelmet ígérő államszövetség fenntartását is magában foglaló programjának megvalósítása – csak ezen elvek és normák alapján érhető el. Hozzá tartozhat a politikai cselekvés teremtő erejének, a korlátoknak és lehetőségeknek latolgatása is. Deák nem hitt a politikai akarat mindenhatóságában, s gondolkodásában nem találjuk nyomát annak az optimizmusnak sem, ami Kossuthnak az egymást követő csalódások után erőt adott az újabb és újabb tervek kikovácsolásához. De ugyanakkor volt érzéke a biztató jelek érzékelésére is. Látta Ausztria szorult helyzetét, tudhatott az uralkodó és az osztrák politikusok dilemmáiról is, így nem alap nélkül bízhatott abban, hogy az Októberi Diploma csupán az első, tapogatózó lépés volt az uralkodó kiútkeresésében. Valószínűsíthető volt tehát a siker lehetősége. Az „elvszerűség” így nemcsak korlát, hanem a cselekvés eszköze is volt.

Úgy hisszük, ez utóbbi feltételezés alapján értelmezhető leginkább Deák álláspontja, magatartása, tevékenysége. Amikor lemond az erőszak alkalmazásáról az valójában nem csupán önkorlátozás, hanem annak felismerése is, hogy az általa kívánt céllal ez az eszköz nem összeegyeztethető. Amikor „szorosan” ragaszkodik „minden jogszerűen alkotott törvény” érvényességéhez mindaddig, amíg a „jogfolytonosság” helyreáll, nem „csökönnyösködik”, hanem azt az eljárási módot választja, amellyel a „liberális alkotmánypart” célkitűzése teljesíthető. Mert ne feledjük: Deáknak nemcsak eszközválasztása, hanem célja is más volt, mint Kossuthé vagy a konzervatívoké.

A Deák-párt mérsékelt liberálisai fenntartották a reformkori liberalizmus legfőbb céljait, ám újraértelmezték a feladatot 1848–49 tapasztalatai alapján. A célok – a nemzetépítés alapfeltételeként Magyarország szuverenitásának és integritásának helyreállítása, a liberális jövőkép megvalósítására irányuló polgárosodás programja, a liberális alkotmányosság elveit szem előtt tartó politikai berendezkedés kiépítésének terve – nem változtak, de – gondoljunk Eötvös József és Kemény Zsigmond ötvenes években született munkáira – végrehajtottak bizonyos korrekciókat. Itt csak két elemét emelnénk ki a liberalizmus újrafogalmazását célzó írásokból: éles határvonalat húztak a radikalizmus minden formájával szemben, illetve a stabilitás-igény alapján újraértelmezték az állam szerepét.

„Aki akarja a célt, akarnia kell a célhoz vezető eszközöket is” – hangzik fel a reformkor óta gyakran a politikai tervezés egyik maximája a politikai vitákban. A különböző célok viszont különböző eszközöket és eljárási módokat igényelnek. Az ország javára szolgáló célok, illetve a célokhoz vezető eszközök és eljárásmodok megtalálása a politikus bölcsességének legfőbb próbája.

1867-ben az ország többsége úgy vélte, Deák mindkét feladatot teljesítette. A „haza bölcse” titulus ezt a teljesítményt díjazta.